

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆ

ՅԱՐՆԻՄՈՒՏՍ

(տես յէջ 120)

« Բայց յառաջ քան զհրատարակութիւն այս հետաքննական երկասիրութեան, համոզուեցայ թէ առաւելագոյն յարգ պիտի ստանար այն եթէ հարկաւոր եղած տեղերը ծանօթութիւնը աւելցուէին: Արքունի մատենադարանն երթալով՝ հանդիպեցայ հոն նոյն սուրբ հայրապետին ուրիշ այլեայլ գրուածոց: Այս գիւտը՝ խորհուրդ մը միտքս ձգեց, որ լոկ ընդհանրական թղթոյն թարգմանութեամբ գոհ չըլլամ: այլ ետեւ ըլլալ գտնելու իրեն ուրիշ երկասիրութիւնքն ալ: ու թարգմանելով՝ միացնել ընդհանրականին հետ, և ամբողջը միանգամայն հրատարակել, և որով պիտի ձեանար քառածալ բաւական մեծկակ հատոր մը:

« Այսպիսի հետազօտութիւնը առիթ տուին ինձ նոր աշխատասիրութեան մը ձեռք զարնելու: արքունի մատենադարանին մէջ գտնւած հայ գրչագրաց ցուցակ մը յօրինելու, պէտք եղած տեղեկութիւններով անոնց ամենուն վրայ: Սկսելով թերթիկ և աչքէ անցընել այդ գրչագիրքը, տեսայ որ շատերը հաւարմունք են, զորս հարկ էր առանձին քննութեան ենթարկել: որով միտքս գրած գրութիւնը ի գլուխ հանելու համար գէթ երեք ամսուան կարօտութիւն ունէի: Չէի սխալած ենթագրութեանս մէջ. վասն զի սկզբնաւորութենէն մինչև յաւարտ հասցընելը՝ ինն ամէն աւելի տեւեց: Հոս պատշաճ կը սեպեմ՝ քանի մը խօսք աւելցընել այն ձեռագրաց վրայ ընդհանրապէս: այսինքն՝ տառից որով գրուած են, և դժուարութեանց որոց հարկ եղաւ յաղթել՝ անոնց ընթերցումը ինձ ընտանի ընելու համար:

★ ★

Փարիզոյ ազգային մատենադարանի հայկական ձեռագրաց վրայ վիլֆռուշայի ինքնագիր ծանօթութիւնք. — « Հայկական ձեռագրաց ցուցակիս վերջը պիտի գտնէ ընթերցողը անոնց թիւը՝ որոց քննութեամբն զբաղեւ եմ: Նշանակուած են ինմա անոնց արտաքին երեւոյթ (forme), տեսակք տառից որովք գրուած են և վերագիրք: և այդ վերջինը չունեցողներուն՝ բռնադատուած եմ իմ կողմանէս աւելցընել անոնց պարունակութեանն համեմատ:

« Բազմաթիւ են այս դասակարգին պատկանող գրչագիրք . վասն զի Հայք՝ ճանչնալով արգէն իրենց դորձածած գրքերը , և գիտնալով անոնց անուանքը , հոգ չեն ունեցած նշանակել անոնց վերագիրքը ի գլուխ գրոցն . որով ընդհանրապէս ոչ նախարան տեղեկութիւնք և ոչ ալ յառաջարան ունին : Գլխակարգութիւնք սովորաբար պակաս չեն . բայց յաճախ անորոշ և անհաւատարիմ՝ կերպարանօք . որով և կը հանդիպի նշանակուած տեսնել զայն ինչ՝ որ իրապէս կը պակասի ի գիրսն . ուստի եթէ ուզենայ դր որոշ գաղափար մը ունենալ անոնց բովանդակութեանն , պէտք է որ ամբողջ գլուխը աչքէ անցընէ :

« Ասոնք են առաջին ներկայացած դժուարութիւնք՝ որոց պէտք էր յաղթել , և անհրաժեշտ հարկաւոր՝ իւրաքանչիւր գրչագրի ընթերցման մէջ յաջողելու համար : Ասոնց վրայ յաւելուլ արժան է ուրիշ դժուարութիւն մ'ալ . գրչագրաց շատին սկզբնաւորութեան կամ աւարտման պակսիլը , և ոմանց մէջ ալ թէ՛ մէկը և թէ՛ միւսը » :

Յայլ և այլ և արգէն ծանօթ դասակարգութիւնս կ'որոշէ վիլֆոռա զձեռն հայկական տառից , և են՝ Երկարագիր կամ Գլխագիր , Բոլորգիր , Նօտրգիր , Գազանագիր , Ծաղկագիր , և այլն . և կը յաւելու .

« Ասոնք են զանազան ազգք տառից՝ որոց հանդիպեցայ ի գրչագիրս : Բայց պէտք չէ ենթադրել թէ կենդանիք կամ՝ ծագկըներ ներկայացընող տառք՝ արուեստով ու ճաշակով յօրինուած ըլլան , և որոց մեծ բացակայութիւն կը տեսնուի . վասն զի այն տառից ամենէն աւելի ճարտարագոյն համարուած հայ արուեստագէտք՝ չեն կրնար բազդատուիլ եւրոպացի նորավարժ աշակերտի մը հետ ալ : Եթէ արուեստական միայն ըլլար այս թերութիւն , ըսելիք մը չունէինք . բայց այնպէս չէ . վասն զի ենթադրած են թէ ընտիր ախորժակի ցոյց մ'է և պատուարեր իրենց ճարտարութեան՝ այնպէս իրարու հետ խառնել տառերն որ մարդ չիգիտեր որ կողմանէ և ինչ կերպով զանոնք ընթեռնուլ : Բայց աւելի տաղնապեցուցիչն՝ յաճախ հանդիպելն է երեք կամ չորս սող բանից՝ խորտակեալ (brisé) տառիւք , որոց մասունք բաժան ի մարմնոյ իրենց բուն տառից , նախընթացից կամ հետորդաց հետ կը շփոթին : Հանդիպեր է ինձ երբեմն ութ օր անցընել՝ առանց կարող ըլլալու ճանչնալ թէ ինչ տառք են և ինչպէս պէտք է ընթեռնուլ զանոնք . և անտարակոյս մեծ դժուարութիւն մ'է այս աչաց և վայրապար կուրուստ ժամանակի :

« Բայց այս ալ բաւական չէ : Երկաթագիր գրչագիրք յոյժ դժուար ընթեռնելիք են . ոչ եթէ ի պատճառս ձեռն տառից , որ վա-

յեւուշք են, այլ բառից իրարմէ զատուած չըլլալուն պատճառաւ՝ ամբողջ իմաստք, և երբեմն նաև երկարք, այնպէս իրարու քով սեղմ միացած են՝ որ կարծես թէ իրենց ամբողջը բառ մը միայն կը ձևացընեն. և հարկ կ'ըլլայ մի և նոյն իմաստը չորս հինգ անգամ ընթեռնուլ, և երբեմն նաև ամբողջ սխնակը, որպէս զի իմանաս թէ ինչ նիւթի վրայ կը խօսի հեղինակը աչքիդ դիմացն եղող տուգերու մէջ։ Այնպիսի նեղիչ աշխատանք մ'է այս գլխոյ և աչաց, որ յաճախ չկարենալով շարունակել՝ բռնադատուած եմ ուրիշ օրուան ձգել աշխատութիւնս . . .

« Թանաքը զոր գործածած են Հայք ի գրչագիրս, մերթ խիստ գէշ տեսակէն է. և ասոր պատճառը կամ ամենաքիչ խիժի կիրառութիւնն է, և կամ անոր չափազանց թանձր ըլլալը։ Խիժի պակասութեան հետեւա՛ք է որ տառերն յերկար չեն գիմա՛ար, մանաւանդ գիծին տեղ մը դրուած կամ պահուած ատեննին։ Ասկէ զատ, եթէ իջի մը վրայ քիչ մը ջուր թափուի, տառք՝ որոյ վրայ ջուրը կը տարածուի՝ անդարմանելի կերպով կ'եղծանին. և ինչ պիտի ըլլան եթէ պատահմամբ տղմի կամ ջրոյ մէջ իյնայ գրչագիր մը։ Ուստի պէտք է զգուշանալ, և խնամոտ ձեռաց յանձնել անոնց պահպանութիւնը։ Մեծ խնամք ունենալովս առ այդ, ամենայն ջանք և փոյթ ի գործ դրած եմ անոնց անաղարտ մնալուն։ Ուրիշ անպատեհութիւն մ'ալ, երբ թանաքը խիստ թանձր ըլլայ. վասն զի մագաղաթէն կամ թղթէն լաւ կերպով չծծուելով, և հետը հաստատապէս չմիանալով, վրան ժամանակ անցնելէն ետքը գիրը կը քնջուի կամ կը զատուի, ուրիշ բան չիթողլով՝ բայց եթէ անորոշ կամ աննշան հետք տառից։

« Թանաքէն զատ Հայք ուրիշ չորս տեսակ հեղուկ ալ կը գործածեն իրենց գլխագիր տառից գրութեան համար։ Այս չորս հեղուկք՝ այլ և այլ գոյն ունին. կարմիր, մուր կարմիր, ծիրանեգոյն և կապոյտ։ Կարմրագոյնք աւելի հեշտեալ կ'եղծանին. իսկ ծիրանին ու կապոյտ՝ որոյ գործածութիւն համեմատաբար ցանցառ է, յերկարատեք են։ Թուղթը թէ ընտիր է և թէ թանձր. յառաջ քան զգրութիւն կը յղկեն ու տողերը գծերով կը նշանակեն. ծծուն թղթոյ ամենեւին հանդիպած չեմ ի հայ գրչագիրս»։

Շարունակելի